monumentele
patriei
noastre

RADU POPA

CETATEA NEAMȚULUI

EDITURA MERIDIANE

RADU POPA * CETATEA NEAMȚULUI

Ținutul Neamțului face parte dintre acele regiuni ale patriei noastre în care veacurile trecute au lăsat nenumărate mărturii, răspîndite la tot pasul, evocînd prin monumente şi ruine sau prin denumiri pline de ecouri realizările valoroase şi tradițiile de muncă şi eroism ale poporului romîn.

Pe meleagurile Neamțului, locuite de oameni harnici şi deschişi la fire, natura şi-a revărsat mai din plin ca în alte părți belşugul de daruri. Culmile prelungi şi domoale ale podişului moldovean se învecinează aici cu înălțimile acoperite de brazi şi mesteceni, udate de ape repezi şi limpezi, străjuite de crestele albăstrii ale munților.

De la Baia, străvechea capitală de pe apa Moldovei, şi pînă la Piatra Neamț, unde se afla curtea domnească de pe Bistrița a lui Ştefan cel Mare, se înlănțuie locurile strîns legate de istoria Moldovei. La Ghindăoani, moldovenii lui Ştefan Muşat au zdrobit oştirile lui Sigismund de Luxemburg, afirmînd la sfîrşitul veacului al XIV-lea neatîrnarea țării. La Războieni, un veac mai tîrziu, întreaga Moldovă, strînsă în jurul lui Ştefan cel Mare, s-a împotrivit eroic armatelor fără număr ale sultanului Mohamed al II-lea şi tot în acest loc a înălțat marele domn monumentul ce păstrează amintirea vitejilor căzuți în luptă cu puterea turcească. La Neamț, în mijlocul brazilor, se ridică mănăstirea cu acelasi nume, străvechi lăcaş de cultură în care s-au făurit cărți şi opere de artă vestite şi unde Ştefan cel Mare a zidit în 1497 biserica, cea mai strălucită ctitorie a sa. La Agapia se află frescele zugrăvite de marele nostru pictor Nicolae Grigorescu iar la Humuleşti, meleagurile copilăriei lui Ion Creangă. Şi numărătoarea unor asemenea locuri ar putea continua pe pagini întregi.

Dar şirul de localități şi monumente din ținutul Neamțului s-a împlinit şi a căpătat azi o semnificație nouă prin mărețele construcții înălțate în anii din urmă, la nivelul clocotitoarelor prefaceri ale zilelor noastre. Pe aceste meleaguri, hărăzite de trecutul regim burghezo-moşieresc înapoierii şi întunericului, au apărut obiective care vorbesc despre o viață nouă. Grandioasa hidrocentrală de la Bicaz, Fabrica de fibre sintetice de la Săvineşti, marele combinat chimic de la Roznov ca şi atîtea alte realizări au schimbat oamenii şi locurile. Monumentele ce scriu istoria zilelor noastre şi ogoarele înfrățite ale țăranilor colectivişti ilustrează energia creatoare a urmaşilor moldovenilor lui Ştefan cel Mare ca şi a întregului popor, azi descătuşată. Sub conducerea înțeleaptă a partidului, nemțenii continuă la o scară nouă, aceea a socialismului, tot ce a făurit mai bun şi mai valoros poporul nostru, pe aceste meleaguri, de-a lungul veacurilor.

AŞEZARE

Pe dealul înalt de deasupra Tîrgului Neamț, în inima ținutului mărginit de apele repezi ale Moldovei şi ale Bistriței, străjuieşte neclintită de aproape sase veacuri Cetatea Neamțului.

Mîndrie a Moldovei, vestită departe peste granițe, Cetatea Neamțului a stat timp îndelungat în mijlocul tumultului luptelor pentru libertate ale strămoşilor noştri, oprind sub zidurile-i falnice duşmanii din cele patru colțuri ale zării. Ruinele ei tăcute sînt vizitate azi cu interes de toți cei care în pildele de dîrzenie şi eroism ale vremurilor trecute găsesc îndemn şi izvor de energie.

La Tîrgu Neamț (fig. 2) se ajunge pe aceleaşi căi care se încrucişau sub cetate în vremea înălțării ei. Dinspre Piatra Neamț, şoseaua largă şi asfaltată urcă şerpuind lin pe coastele dealurilor pînă deasupra satului Crăcăoani unde, dintr-o dată, priveliştea se deschide nestînjenită asupra întregului ținut, pînă la munți. Drept în față, coborînd dinspre creasta Stînişoarei, se desenează înălțimile Neamțului, iar pe ultima culme a acestora, Pleşul, tivită de rîpe verzui şi udată la poale de apele Ozanei lui Creangă, Cetatea Neamțului se desluşeşte ochilor cu zidurile cenuşii proiectate pe verdele codrilor de brazi (fig. 1). Restul de drum, care măsoară cu totul vreo patruzeci de kilometri, se parcurge cu silueta cetății mereu în față, tot mai clară şi mai amănunțită pe măsură ce te apropii.

Dinspre miazănoapte, de la Fălticeni, drumul spre Tîrgu Neamț măsoară treizeci şi doi de kilometri şi trece peste apa Moldovei lăsînd la dreapta Baia cu monumentele ei străvechi. Mai scurt, doar douăzeci şi patru de kilometri, şi nu mai puțin frumos, drumul care leagă Paşcanii de tîrgul de sub cetate taie de-a curmezişul şoseaua largă ce duce la Suceava. La Piatra Neamț, Fălticeni şi Paşcani sînt stații de cale ferată, iar din aceste localități, continuarea călătoriei este înlesnită de autobuzele cu curse regulate care brăzdează întreaga regiune.

Cel mai lung şi mai variat dintre drumuri, preferat vara de grupurile de turişti, leagă Neamțul

înspre apus de marele lac de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz, prin Doineşti şi peste culmea munţilor Stînişoarei, trecînd, înainte de a ajunge sub cetate, în apropierea mănăstirii Neamţului. Cei aproape cincizeci de kilometri sînt străbătuţi şi în această direcţie de cursele autobuzelor.

Ajuns pe oricare din aceste patru drumuri la Tîrgu Neamţ, paşii te vor purta cu firească grabă şi nerăbdare spre marginea lui de apus, acolo unde se află cetatea. Urmînd strada principală a oraşului, pe sub poalele dealului Pleşul şi apoi de-a lungul străzii Maxim Gorki, pe marginea albiei rîusorului care aducea pe vremuri apă morilor şi pivelor de făcut sumane, drumul pînă sub cetate nu durează mai mult de douăzeci de minute. Vom folosi acest răgaz pentru a răsfoi filele istoriei Cetăţii Neamţului, pornind cu încercarea de a răspunde la cele cîteva întrebări care frămîntă de la început pe cei ajunşi în aceste locuri: cine, în ce vreme şi cu ce rosturi a durat zidurile semeţe de deasupra Ozanei?

ÎNCEPUTURILECETĂŢII

Vechimea şi originea cetăţilor moldovene a preocupat majoritatea istoricilor noştri, în vremuri şi sub împrejurări diferite, încă de-acum aproape trei veacuri, cronicarul Miron Costin (1633 —1691) a încercat să afle cîte ceva despre întemeierea lor, cercetînd pentru aceasta letopiseţele şi documentele vechi păstrate prin mănăstiri. Strădaniile nu i-au fost răsplătite, de vreme ce singur mărturisea: «E greu să scrii ceva asupra lor, căci nici prin mănăstiri nu se găseşte nimic despre ele, deoarece (cetăţile) sînt foarte vechi, iar mănăstirile mai nouă, nici răposatul Ureche nu pomeneşte despre ele, nici scriitorii străini nu ne spun ce cetate de ce popor a fost zidită. Atîta este sigur despre ele că unele sînt zidite de daci, altele de romani, altele de greci...» Contemporanul cronicarului, eruditul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir, credea şi el că cetăţile sînt mai vechi decît descălecarea Moldovei. Dar atît Dimitrie Cantemir cît mai ales Miron Costin cunoşteau împrejurarea că la cetăţi lucraseră şi domnii din primele veacuri de fiinţă ale statului moldovean, iar ultimul o spune răspicat: «însă toate aceste cetăţi erau mai mici şi numai partea lor din mijloc, în formă de turnuri, durează de la prima clădire, iar zidurile mai late dimprejur le-au clădit domnii ...»

De pe la mijlocul veacului trecut s-a răspîndit teoria originii teutonice a Cetăţii Neamţului. Teoria s-a întemeiat pe numele cetăţii şi pe împrejurarea că bulele papale din anii 1225 —1234 privitoare la cavalerii teutoni care au stăpînit între 1211 şi 1225 Ţara Bîrsei, amintesc o «cetate puternică» pe care aceştia ar fi zidit-o dincolo de munţii Carpaţi, într-o vreme în care, cu bună sau rea-credinţă, toate realizările valoroase ale veacurilor trecute de pe pămîntul patriei noastre erau atribuite influenţelor sau iniţiativelor străine, această părere a cîştigat o largă răspîndire, în vădită contradicţie cu izvoarele istorice şi cu logica faptelor. În realitate, cavalerii teutoni nu au ajuns niciodată pe meleagurile acestea, iar numele cetăţii vine, se pare, de la acela al tîrgului lîngă care a fost înălţată, oglindind o realitate istorică mai tîrzie, din vremea întemeierii statului feudal moldovean.

Oraşele şi tîrgurile Moldovei au crescut pe fondul unor aşezări autohtone mai vechi, ca urmare a unor necesităţi interne de ordin social-economic. Procesul de dezvoltare al acestor aşezări a fost grăbit în oarecare măsură şi de pătrunderea unor elemente străine.

Tîrgoveţii de la Neamţ vor fi avut în primele decenii de existenţă a tîrgului o fortificaţie al cărei aspect şi loc rămîn de stabilit prin cercetări arheologice.

Teoria acelor istorici care au încercat în trecut să atribuie tîrgo-veţilor saşi ridicarea cetăţii de piatră este la fel de greşită ca şi aceea a originii teutonice.

Un monument ca Cetatea Neamţului reprezintă o construcţie de mare amploare, care a cerut un efort uriaş şi mijloace materiale considerabile. Singura forţă capabilă de a întreprinde asemenea iniţiative, în aceste regiuni, au fost domnii din epoca de consolidare a statului feudal al Moldovei, înălţarea Cetăţii Neamţului la sfîrşitul secolului al XIV-lea de către Petru I Muşat (1374 — 1391), domnul sub care se cristalizează în mod definitiv cadrul politic în care avea să se desfăşoare istoria medievală a Moldovei, a fost susţinută şi în trecut de cîţiva istorici. Ea a fost confirmată recent de cercetările iniţiate sub egida Academiei R.P.R. Săpăturile arheologice întreprinse în ultimii ani, în special acelea de la cetăţile din Suceava, au descoperit în cele mai vechi niveluri de viaţă, corespunzătoare epocii de construcţie a cetăţilor, urme materiale de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi monedele de argint ale lui Petru I Muşat (fig.3). Nici la Cetatea Neamţului, sondajele preliminare efectuate în anii 1953 —1954 şi săpăturile mai ample din 1962, nu au descoperit urme de viaţă mai vechi decît această epocă. Alte argumente, despre care va fi vorba mai departe, vin să întărească aceste constatări.

În felul acesta, problema originii şi a vechimii Cetăţii Neamţului a fost pusă în lumina ei adevărată, monumentul reprezentînd o creaţie moldovenească, izvorîtă din necesităţile stringente ale evoluţiei societăţii locale, iar rostul înălţării ei nu poate fi înţeles decît în strînsă legătură cu împrejurările

istorici politice şi social-economice a Moldovei la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

În luptă cu dominaţia tătară şi cu tendinţele de expansiune ale coroanei maghiare, statul feudal moldovean a apărut la mijlocul secolului al XIV-lea, ca urmare a unui lung proces de dezvoltare a forţelor de producţie din sînul societăţii autohtone. În 1359, sub Bogdan I (1359 —1365), suzeranitatea maghiară care se exercitase asupra primilor domni moldoveni a fost înlăturată, iar Moldova a devenit un stat de sine stătător. Pînă în vremea lui Petru I Muşat, domnii Moldovei, care şi-au mutat reşedinţa pe rînd de la Baia la Rădăuţi şi apoi la Siret, nu au avut, după cîte ştim astăzi, cetăţi de piatră. Ei au folosit probabil întăriturile de lemn şi pămînt durate de locuitorii acestor tîrguri. Dar la sfîrşitul secolului al XIV-lea, progresele realizate în domeniul cristalizării relaţiilor feudale, rolul tot mai mare al tîrgurilor, al producţiei şi circulaţiei de mărfuri pe drumurile Moldovei, întinderea treptată a autorităţii domniei şi creşterea posibilităţilor materiale ale acesteia au creat necesitatea şi putinţa de a ridica cetăţi puternice de piatră. Ele asigurau domnului controlul drumurilor importante şi al punctelor obligatorii de trecere, într-o vreme de accentuare a aservirii ţărănimii libere şi de creştere a rezistenţei acesteia, cetăţile de piatră puneau la îndemîna domniei posibilitatea reprimării unor eventuale răscoale în regiunea înconjurătoare. În timp de război, cetăţile se integrau în sistemul de apărare al ţării ca locuri de rezistenţă şi refugiu. În acest fel şi în această epocă a apărut, o dată cu celelalte cetăţi moldovene, Cetatea Neamţului.

FILE DE ISTORIE

În lipsa unor ştiri privind nemijlocit înălţarea Cetăţii Neamţului, data ridicării ei poate fi stabilită doar cu oarecare aproximaţie. Oprindu-ne la anii de domnie ai lui Petru Muşat (1374—1391), putem totuşi fixa anumite limite mai înguste. Moartea regelui Ludovic cel Mare şi tulburările politice interne de după 1382 din regatul vecin al Ungariei, au fost de natură să uşureze înălţarea unei cetăţi puternice la graniţa acestuia. Pe de altă parte, prima menţiune despre cetăţile acestui domn datează din anul 1387 şi este foarte probabil ca Neamţul să se fi numărat printre acele «cetăţi ale Moldovei» pe care le pomeneşte omagiul prestat de Petru Muşat, în acest an, regelui polon.

De-a lungul veacurilor, istoria cetăţii s-a împletit strîns cu istoria medievală a Moldovei, marcînd prin prezenta ei unele momente importante ale acesteia şi înscriind pe zidurile ei, cu slova tăcută a pietrelor şi cărămizilor, zilele de glorie sau zbucium ale acelor vremi. Dincolo de însemnările letopiseţelor sau ale cronicilor, intrarea numelui Cetăţii Neamţului în legendele transmise de popor din generaţie în generaţie, subliniază rolul deosebit pe care l-au jucat ruinele de azi în istoria Moldovei cu veacuri în urmă.

Despre meşterii care au durat la porunca voievodului Petru Muşat zidurile trainice şi semeţe de deasupra Ozanei, nu ne-au rămas ştiri sigure. Semnele de pietrar săpate în cîteva blocuri cioplite par a aparţine mai degrabă unor refaceri ulterioare din secolele XV—XYI, vreme în care fortul muşatin a fost reparat şi lărgit. Dar faptul că la sfîrşitul secolului al XIV-lea existau în Moldova meşteri localnici constructori în piatră este azi în afară de orice îndoială. O dovedeste marele număr de construcţii din relativ scurta domnie a lui Petru Muşat — cel puţin trei cetăţi — Neamţ, Suceava şi Şcheia — construite după aceleaşi principii arhitectonice, precum şi cîteva biserici sau mănăstiri. De altfel, două monumente moldovene, ridicate în piatră la Rădăuţi şi Siret, sînt încă mai vechi.

Alături de meşteri au lucrat ţăranii satelor din împrejurimi, îndeplinind muncile grele şi lipsite de calificare: căratul pietrelor, al nisipului şi al apei pentru mortar, săparea fundaţiilor şi a şanţului de apărare etc. Hrisoavele domneşti amintesc constant «munca la cetate» printre obligaţiile către domnie ale satelor. Prezenţa elementelor din mediul rural în preajma cetăţilor moldovene cu ocazia înălţării lor a fost recent dovedită cu ocazia săpăturilor arheologice de la Cetatea Şcheia, unde s-au descoperit sălaşele în care se adăposteau ţăranii veniţi pentru prestarea acestei obligaţii.

În forma în care a fost înălţată, compunîndu-se doar din fortul central ce închidea o incintă străjuită de cele patru turnuri de la colţuri, Cetatea Neamţului şi-a îndeplinit rosturile timp de aproape un veac, pînă către mijlocul domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1504). Comandantul acesteia — pîrcălabul, cum începe să fie numit de documentele din veacul al XV-lea — avea largi atribuţii militare, administrative şi judecătoreşti, care se exercitau asupra întregului ţinut. De la numele cetăţii, care reprezenta astfel centrul ţinutului, s-a numit şi acesta din urmă «ţinutul Neamţului». Sub ascultarea lui nemijlocită se găseau satele care formau domeniul cetăţii, sate pe care documentele le numesc «drept domneşti, ascultătoare de Cetatea Neamţului». Probabil că locuitorii acestora aveau ca obligaţie întreţinerea garnizoanei şi furnizarea de contingente pentru pază, în afară de obligaţia generală de a presta «munca la cetate» în epocile de lărgire sau reparare a zidurilor.

Înălţarea cetăţii a dat un nou impuls dezvoltării Tîrgului Neamţ, de la poalele ei. O cronică

rusească îl pomeneşte printre oraşele Moldovei la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Dar tîrgul este mai vechi, poate din prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar prezenţa lui trebuie să fi determinat alegerea acestui loc pentru înălţarea cetăţii. Aici se încrucişau două drumuri comerciale importante, cel care lega Suceava, prin Baia, de tîrgurile din sudul Moldovei şi cel care venea de peste munte, din Transilvania.

Prima menţiune documentară a Cetăţii Neamţului este din anul 1395 şi reprezintă momentul în care numele ei intră în istorie.

Cu prilejul conflictului cu Polonia, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, a trecut la începutul acestui an în Moldova, împotriva lui Ştefan Muşat (1394 —1399), pentru a-şi asigura flancul în vederea operaţiunilor militare viitoare. El se afla la 2 februarie, împreună cu armata sa, în faţa cetăţii, întreprinzînd probabil un asediu. Evenimentul ne este cunoscut dintr-un act emis din acest loc de cancelaria regală, cu menţiunea «ante Castrum Nempch» — forma latinizată şi coruptă a numelui cetăţii.

Izvoarele nu ne înlesnesc cunoaşterea detaliată a asediului. Ştim doar că armata regală s-a retras în grabă din Moldova, iar inscripţia de pe piatra de mormînt de la Rădăuţi a lui Ştefan Muşat aminteşte victoria pe care acesta a repurtat-o la Hindău — Ghindă-oanii de azi — în apropierea Neamţului, asupra oştilor invadatoare. Aceste împrejurări ne îndreptăţesc să credem că cetatea şi garnizoana ei au rezistat cu succes primei încercări a tăriei lor.

Din timpul îndelungatei domnii a lui Alexandru cel Bun (1400—1431) nu se cunosc evenimente militare legate de cetate. Ne sînt în schimb cunoscuţi cîţiva din pîrcălabii de la Neamţ. Primul dintre aceştia este Şandru, amintit la 1403. Se pare că în 1415 pîrcălab de Neamţ era Stanislav Rotompan, unul dintre marii feudali moldoveni a cărui carieră politică începuse încă din timpul lui Petru Muşat. Cronica lui Ulrich von Richenthal îl menţionează ca făcînd parte din delegaţia moldoveană de la Conciliul din Constanţa (Elveţia) sub numele de«Scenczla von Mentzgi» din Ţara Moldovei. Autorul cronicii îi prezintă cu această ocazie şi stema personală care cuprinde o poartă de cetate cu zid crenelat şi un cîine, simbol al pazei.

Anii care s-au scurs de la moartea lui Alexandru cel Bun şi pînă la înscăunarea lui Ştefan cel Mare s-au caracterizat prin accentuarea fărîmiţării feudale a statului moldovean şi prin scăderea autorităţii puterii centrale. Grupurile de mari feudali, urmărind realizarea intereselor lor egoiste de clasă, au susţinut diferiţi pretendenţi, unul împotriva altuia, determinînd dese schimbări de domnie. Printre aceşti mari feudali trebuie să se fi numărat Duma, fiul lui Limbădulce, pe care-l întîlnim în documentele dintre 1436 şi 1449, constant, ca pîrcălab de Neamţ, în sfatul numeroşilor domni care s-au succedat în acest răstimp. Se pare că prin trădarea lui cetatea a fost predată armatei poloneze la începutul anului 1450, în timpul luptelor dintre Bogdan al II-lea şi Alexandrei, venit cu sprijin polon. Despre această ocupare a cetăţii vorbeşte atît cronicarul polon Dlugosz, cît şi Grigore Ureche. Bogdan al II-lea, tatăl viitorului domn Ştefan cel Mare, a repurtat atunci, trădat de o parte a boierimii dar sprijinit de cetele ţărăneşti, o mare victorie asupra armatei feudale polone în codrii de la Crasna.

Perioada ce se întinde de la înscăunarea lui Ştefan cel Mare — 1457 — şi pînă la sfîrşitul primei domnii a lui Petru Rareş — 1538, a fost cea mai strălucită din întreaga istorie medievală a Moldovei. Marele organizator şi comandant militar care a fost Ştefan cel Mare a înţeles foarte bine rolul excepţional care revenea sistemului de fortificaţii moldovene pentru întărirea capacităţii de apărare a ţării şi a puterii domneşti. El preluase de la înaintaşii săi un sistem de cetăţi care corespundea nevoilor din epoca anterioară dar nu mai putea face faţă noilor împrejurări create de creşterea pericolului turcesc şi de progresele realizate în tehnica asediilor prin răspîndirea armelor de foc. Marele domn a refăcut cetăţile mai vechi şi a înălţat cetăţi noi la graniţe sau în interiorul Moldovei, creînd un puternic sistem defensiv.

În cadrul acestui vast program constructiv, Cetatea Neamţului a fost refăcută, schimbîndu-şi aproape cu totul înfăţişarea. La aceste lucrări se referea Miron Costin două veacuri mai tîrziu, cînd afirma că «zidurile mai late dimprejur le-au clădit domnii... şi mai mult ca alţii Ştefan cel Bătrîn, domnul cel vestit». Dar acest fapt se oglindeşte mai ales în tradiţia populară care, în Moldova, pretutindeni unde există monumente vechi, le atribuie marelui domn. Şi nici nu putea fi altfel, de vreme ce epoca lui Ştefan cel Mare a fost aceea în care s-a construit mai mult şi mai temeinic, reprezentînd în concepţie, realizare şi originalitate, apogeul arhitecturii medievale moldoveneşti.

Data exactă a construcţiilor întreprinse de Ştefan cel Mara la Neamţ nu poate fi stabilită deocamdată cu certitudine. Izvoare narative amintesc despre întărirea cetăţilor înaintea luptelor decisive cu turcii din 1475—1476, în timp ce cercetările arheologice de la Suceava par a indica datarea zidurilor exterioare cu bastioane semicirculare în anii următori acestor lupte. Modul în care s-au desfăşurat evenimentele pledează pentru datarea acestor construcţii între începutul anului 1475 şi vara anului 1476, an în care Cetatea Neamţului a înscris una dintre cele mai strălucite pagini din istoria luptei pentru neatîrnarea Moldovei, în timpul marii încleştări cu puterea turcească.

La începutul anului 1475, Ştefan cel Mare cîştiga la Vaslui victoria de răsunet european asupra unei armate de trei ori mai numeroasă, condusă de Soliman Hadîmbul, beglerbegul Rumeliei. Deşi cuprindea doar 40.000 de luptători, armata lui Ştefan era totuşi cea mai mare din cele ridicate pînă atunci de domnii Moldovei, fiind caracterizată de Karl Marx drept o oştire de «ţărani, care fuseseră luaţi aproape de la plug».

O parte din prizonierii luați cu prilejul acestei lupte, probabil comandanți din armata otomană, au fost închişi chiar în temnițele Cetății Neamțului. Pentru a răzbuna înfrîngerea şi a îngenunchea Moldova, o armată otomană, apreciată de unii contemporani la 200.000 de oameni, trecea Dunărea în vara anului următor sub conducerea a însuşi sultanului Mahomed al II-lea, cuceritorul Bizanțului. Sultanul avea cu el artilerie numeroasă, iar calitățile artileriei turceşti se ilustraseră cu două decenii mai înainte prin năruirea zidurilor capitalei imperiului bizantin. Dinspre răsărit au năvălit tătarii, arzînd satele şi robind oamenii. Oastea lui Ştefan cel Mare care, de la început, se ridica doar la un sfert din numărul armatei turceşti, a scăzut şi mai mult, deoarece ţăranii au părăsit tabăra, încercînd fiecare să-şi apere familia şi avutul.

După o eroică rezistență la Valea Albă, Ştefan cel Mare a fost obligat să se retragă, deschizînd sultanului drumul spre inima Moldovei. Acesta s-a îndreptat spre Suceava încercînd să înscăuneze acolo domn nou, plecat Porții.

În aceste momente dramatice în care se decidea soarta ţării, o parte din marea boierime, urmînd politica ei tradițională de trădare, trecuse de partea turcilor. Căderea cetăților ar fi încununat victoria turcească de la Valea Albă şi ar fi dus la subjugarea Moldovei. Dar cetățile au rezistat. La Suceava turcii au ars tîrgul, pe care l-au găsit pustiu. Cetatea de piatră a Sucevei, apărată probabil cu această împrejurare de pîrcălabul Şendrea, rezistă asediului. Sultanul cu grosul armatei turceşti se îndreptă atunci, la începutul lunii august, spre Cetatea Neamțului. Să dăm în continuare cuvîntul lui Angiolello, care a însoțit expediția turcă în calitate de cronicar:

«... ci întorcîndu-se tabăra pe altă cale, ne-am dus la un castel puternic situat în munți, în care se găseau prizonierii prinşi cu un an mai înainte, în iarnă, cînd a fost zdrobit paşa Soliman. ... Făcînd încercarea de a cuprinde fortăreața amintită, s-au aşezat şapte bombarde şi în decurs de opt zile s-a făcut încercarea de a o cuprinde, dar două din acele bombarde s-au spart, iar cei care se aflau în fortăreață nu voiau să stea de vorbă şi toți se apărau cu artilerie şi nu le păsa de noi».

În raport cu Angiolello, o cronică internă contemporană evenimentelor dă unele amănunte în plus:«... atunci au tras din castel în tunul cel mare şi au împuşcat şi pe comandantul artileriei».

Două veacuri mai tîrziu, cronicarul Ion Neculce relata şi el asediul, iar rîndurile lui sînt pline de interes pentru faptul că trans-criau povestirea asediului aşa cum s-a transmis oral din generație în generație, dovedind ecoul deosebit pe care l-au avut veacuri de-a rîndul în Moldova luptele de la Cetatea Neamțului.

«Iară împăratul turcescu au vinit cu toată puterea lui la Cetatea Neamțului. Şi au suit puscile deasupra unui munte pre despre Moldova. Şi au început a bate Cetatea Neamțului foarte tare». Dar apărătorii cetății «au îndreptat puscile din cetate asupra turcilor, unde sta acolo în munte, de ave nevoie cetatea. Şi au şi lovit în gura unii pusei turceşti, de au sfărmat-o. Şi au început a bate în corturile turcilor, cît şi boldul de la cortul împăratului l-au sfărmat. Deci n-au mai putut sta turcii întru acel vîrvu de munte, de unde ave cetatea nevoie, ce numai le-au căutat a să dă în laturi de la acel locu».

Oricît de plastice, aceste rînduri nu pot reda îndeajuns eroica rezistență a garnizoanei cetății, condusă de bătrînul pîrcălab Arbure, care a murit probabil chiar în timpul luptelor, înfrînt de fapt prin neputința de a cuceri nici una din cetățile Moldovei şi a impune ca domn pe protejatul său, hărțuit de armata moldovenească refăcută prin întoarcerea țărănimii alături de domn, cu oastea măcinată de foame şi ciumă, amenințat din coastă de apropierea trupelor ardelene aduse în ajutor de Ştefan Bathori, sultanul a fost obligat să ridice asediul şi să se retragă. Pe drum şi la trecerea Dunării, retragerea s-a transformat în fugă.

Dintre pîrcălabii care au urmat lui Arbure la Cetatea Neamțului, documentele amintesc pe Daibog, Micota, Reţeş, Duma, Eremia şi Dragoş. Rolul pîrcălabilor în cadrul sfatului domnesc creşte necontenit la sfîrşitul secolului al XV-lea şi unii dintre ei au fost colaboratori apropiați ai lui Ştefan cel Mare. Numai astfel se explică faptul că domnul însuşi a aşezat pe mormîntul pîrcălabului Micota din biserica mănăstirii Neamțului o frumoasă piatră ce se păstrează pînă azi.

Domniile urmaşilor lui Ştefan cel Mare — Bogdan III (1504— 1517), Ştefăniță (1517-1527) şi Petru Rareş (1527—1538; 1541 — —1546) — nu fac decît să continue, deşi cu mai puțină energie şi fermitate, linia politică deschisă de marele lor înaintaş. Pînă la sfîrşitul primei domnii a lui Petru Rareş, Moldova a fost ferită de mari campanii militare şi, ca urmare, trăinicia zidurilor Cetății Neamțului nu a mai fost pusă la încercare.

O scrisoare din 10 mai 1529, adresată de acest din urmă domn orăşenilor din Bistriţa, solicită trimiterea unui meşter pentru lucrări la Cetatea Neamţului. Caracterul acestor lucrări rămîne a fi stabilit prin cercetări ulterioare, deoarece, la stadiul actual al cunoştinţelor noastre, zidurile de incintă ale Cetăţii Neamţului nu prezintă decît două mari epoci de construcţie, cea din secolul al XIV-lea şi aceea de la sfîrşitul secolului al XV-lea. În timpul lui Petru Rareş a fost vorba probabil de unele construcţii în curtea interioară.

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1538, marea campanie a sultanului Soliman punea capăt unei epoci din istoria Moldovei şi implicit din aceea a cetăţilor ei. Părăsind pe domn, marea boierime a preferat să închine ţara turcilor, pentru a păstra şi lărgi privilegiile ei de clasă. Fără rezistenţă, prin trădare, cetăţile Moldovei îşi deschiseră porţile în faţa duşmanului. Una dintre cronicile contemporane menţionează cu jale: «Atunci şi prea frumoasă cetate a Sucevii se supuse turcilor şi o batjocuriră ca pe roaba cea din urmă». Eruditul domn moldovean de mai tîrziu, Dimitrie Cantemir, ne-a transmis informaţia după care cu acelaşi prilej a fost închinată de boierii trădători şi Cetatea Neamţului.

După 1538, prin închinarea Moldovei faţă de turci şi prin înăsprirea treptată în următoarele trei secole a jugului otoman, rolul cetăţilor moldovene a scăzut mult. De altfel, dacă Moldova dispunea în epoca lui Ştefan cel Mare de un sistem de fortificaţii cu nimic inferior ţărilor vecine, depăşind chiar pe unele prin numărul şi calitatea cetăţilor ei, în secolul al XVI-lea şi mai ales în secolele XVII şi XVIII cetăţile moldovene au fost depăşite de progresele realizate în tehnica asediilor. În timp ce fortificaţiile din alte părţi se modernizau în sensul lăţirii şi adîncirii şanţurilor de apărare sau prin amenajări făcute sub nivelul terenului înconjurător, pentru a putea rezista puterii crescînde a artileriei, cetăţile de la Suceava şi Neamţ au rămas în forma lor din secolul al XV-lea. Ele nu au mai putut rezista de aici înainte unor asedii îndelungate duse de armate regulate. Dacă cetatea Sucevei a rezistat totuşi timp mai îndelungat la două asedii, aceasta s-a datorat în 1563 faptului că asediatorii aveau artilerie puţină, iar în 1653 — apărării ei, în afara zidurilor, de numeroasa armată căzăcească adusă în ajutor de Timuş Hmilniţki. Cetatea Neamţului va mai juca după 1538 un anumit rol în istoria Moldovei, dar acest rol s-a limitat de cele mai multe ori la lupta dintre diferiţii pretendenţi la domnie şi la folosirea ei drept loc de refugiu în faţa unor cete prădalnice uşor înarmate. La 1552 erau închişi în temniţele ei negustori turci prinşi de Ştefan Rareş. Cîţiva ani mai tîrziu, în timpul domniei lui Despot Vodă (1561 —1563), garnizoana cetăţii era formată din mercenari străini şi comandată de Ioachim Prudentius. În timpul complotului boierilor împotriva lui Despot Vodă şi a asediului Sucevei, Ioachim Prudentius s-a retras cu o parte a mercenarilor în cetatea Sucevei, alături de domn, pe care l-a însoţit de altfel pe ultimul său drum, la Areni. În lipsa lui, partizanii pretendentului Ştefan Tomşa cuprinseră Cetatea Neamţului, probabil prin surprindere, şi măcelăriră garnizoana.

Pentru a slăbi şi mai mult posibilităţile de rezistenţă ale Moldovei, turcii cerură lui Alexandru Lăpuşneanu, în a doua domnie a acestuia (1564 —1568), distrugerea şi părăsirea cetăţilor. O cronică contemporană consemnează că «aceluiaşi Alexandru i-a poruncit sultanul Soliman să dărîme o cetate din Ţara Moldovei — Neamţul», iar Letopiseţul Ţării Moldovei notează pentru această vreme: «Deci Alixandru-Vodă făcîndu pre cuvîntul împăratului, umplîndu toate cetăţile de lemne, le-au aprinsu de au arsu şi s-au răsipit».

Deşi stricăciunile aduse de Alexandru Lăpuşneanu nu au fost prea grave, constînd mai ales din deteriorarea construcţiilor interioare, se pare că Cetatea Neamţului nu a jucat totuşi vreun rol în timpul răscoalelor antiotomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. La sfîrşitul acestui secol, prin lucrări puţin importante, pe care izvoarele acum mai numeroase şi mai amănunţite abia le menţionează, Ieremia Movilă punea din nou în stare de funcţiune cetăţile de la Neamţ şi Suceava, aşezînd garnizoane în ele.

Garnizoanele lui Ieremia Movilă, omul de încredere al marilor feudali poloni, nu au constituit totuşi o piedică pentru Mihai Viteazul. În mai-iunie 1600, printr-o campanie fulgerătoare, marele domn izgonea de pe scaunul Moldovei pe protejatul polon, realizînd pentru prima oară unitatea politică deplină a tuturor ţinuturilor locuite de rornîni. Se pare că garnizoanele, surprinse şi înspăimîntate de repeziciunea înaintării lui Mihai, nu au opus o rezistenţă serioasă, de vreme ce Miron Costin povesteste peste nu mult timp că Mihai Vodă «îndată ce au sosit la Suceavă, i s-au închinat şi cetatea Sucevei şi a Neamţului, la cetăţi puindu oşteni de ai şei pedestraşi». Spre sfîrşitul aceluiaşi an, unirea politică a ţărilor romîne, făurită de Mihai Viteazul cu atîta trudă şi sacrificii, se destrăma. Trădat de aliaţii săi imperiali în Transilvania, atacat deopotrivă de turci şi polonezi şi mai ales lipsit de sprijinul maselor populare ale căror interese nu a ştiut să le apere, domnul pierdea Moldova deja din luna septembrie. Armata polonă care venea sub comanda cancelarului Ioan Zamoyski, aducîndu-i pe Ieremia Movilă, se afla la 24 septembrie sub Cetatea Neamţului, întîmpinînd aici oarecare rezistenţă din partea garnizoanei lăsate de Mihai Viteazul.

După aceste evenimente, Cetatea Neamţului dispare aproape cu totul, timp de patru decenii, din

relatările izvoarelor istorice. Documentele care o mai amintesc se referă la daniile pe care unii voievozi le-au făcut mănăstirilor, rupînd din fostul domeniu al cetăţii. Un sgrafit dintr-o încăpere a curţii interioare, datînd din anul 7140 (1631 —1632), dovedeşte că Cetatea Neamţului nu a fost cu totul părăsită nici în această epocă.

După 1640, cetatea va cunoaşte din nou o vreme de activitate mai intensă, dar în alte împrejurări şi cu alte scopuri.

Prima ştire asupra Cetăţii Neamţului din această etapă a istoriei sale o avem din 1641. Un misionar papal, Petrii Bogdan Baksici, relatează în acest an că cetatea, care a stat mult timp părăsită, este renovată de meşterii lui Vasile Lupu (1634—1653). Aceste lucrări au avut drept urmare atît refacerea zidurilor mari ale cetăţii, cît mai ales renovarea clădirilor din interior. Numeroase pietre cioplite, provenind de la cadre de ferestre şi uşi, cu ornamente specifice acestei vremi, au fost găsite în dărîmături cu ocazia lucrărilor recente de degajare a zidurilor.

Înşelînd vigilenţa Porţii, al cărei control tot mai sever îl împiedica să refacă şi să completeze sistemul de fortificaţii al Moldovei, Vasile Lupu a întemeiat în Cetatea Neamţului o mănăstire, creînd în realitate aici un adăpost pentru familia şi averile sale în aceste vremi nesigure, marcate prin desele incursiuni de pradă ale tătarilor. În anul 1646 lucrările erau isprăvite. O pisanie care se află azi la mănăstirea Secu şi care provine din cetate cuprinde însemnarea: «... Io Vasilie Voevod... domn al Ţării Moldovei, am îngrijit de buna întocmire a cetăţii Neamţului în anul 7154 (1645—1646)» (fig. 6).

În toamna acestui an, cetatea atrăgea atenţia unui alt misionar papal, Marco Bandini, care ne-a lăsat cîteva însemnări pline de interes asupra monumentului. Descriind această «mănăstire zidită pe un vîrf de munte care pare mai degrabă cetate decît mănăstire», Marco Bandini a rămas impresionat de frumuseţea bisericii din curtea interioară «construită cu o artă deosebită, împodobită cu chipurile strălucitoare de aur» ale sfinţilor. Misionarul papal consemnează amănunţit planul şi grosimea zidurilor, sistemul ingenios al podului pe piloni, şi încheie amintind din nou că cetatea «are patru turnuri, păzitorii porţilor sînt pedestraşii domnului, încît ai numi-o mai degrabă cetate decît mănăstire».

Faptul că Cetatea Neamţului şi-a îndeplinit rolul pe care i-1 atribuise Vasile Lupu poruncind repararea ei reiese din izvoarele vremii. Aici se adăpostea soţia domnului «denpreună cu casele boierilor» în 1650, cînd tătarii au prădat Iaşii, iar Miron Costin nota, referindu-se la aceeaşi epocă: «la Cetatea Neamţului era toată inima avuţiei lui Vasilie Vodă». Tot în cetatea-mănăstire de la Neamţ se adăposteau şi în 1661 boierii fugiţi din Iaşi în timpul campaniei lui Constantin Şerban.

Episodul următor din istoria Cetăţii Neamţului se petrece între 1662 şi 1672, la o dată care nu se poate preciza încă cu certitudine. În cuprinsul cetăţii a funcţionat, ca şi la Suceava, o monetărie în care s-au bătut bani de aramă polonezi şi suedezi falşi. Cronicile consemnează această activitate pentru vremea lui Dabija Vodă (1661 —1665), arătînd că monetăria se afla în Cetatea Sucevei. Săpăturile de la Cetatea Neamţului au dat şi aici la iveală urmele activităţii din aceşti ani a unei monetarii şi cum se ştie că Duca-Vodă, în a doua domnie a lui (1668—1672), a fost mazilit printre altele şi pentru baterea de bani falşi, este de presupus că acest domn a mutat, pentru o mai bună păstrare a tainei, monetăria din Cetatea Sucevei în aceea a Neamţului.

Războaiele Turciei cu Polonia şi Austria de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea au sîngerat în cîteva rînduri trupul, şi aşa sleit, al Moldovei. De operaţiile militare din aceea vreme se leagă cîteva ocupaţii străine ale Cetăţii Neamţului.

Prima dintre ele se produce în 1674, cînd garnizoana formată din mercenari nemţi, pe care polonezii au lăsat-o în cetate, a rămas acolo mai bine de un an.«Iară nemţii tot sade pen cetăţi, în Neamţu şi Suceavă — povesteste Neculce — şi jăcuie ce pute prin pregiurul cetăţilor pentru mîncare. Şi moldovenii sta cu oastea prin pregiurul cetăţilor, ca să-i scoată, şi nu-i pute... şi totdeauna ave cu dînşii bătaie». Episodul subliniază slăbiciunea din această vreme a oastei moldoveneşti, dar şi tăria pe care o păstrau, după atîtea încercări, zidurile Cetăţii Neamţului.

O nouă încercare avea să se abată peste Cetatea Neamţului în 1675, după alungarea garnizoanei polone, din porunca lui Dumitraşcu Cantacuzino (1674 —1675), care «au stricat cetatea Sucevei s-a Neamţului» după cum afirmă letopiseţul aceluiaşi Neculce.

Nici această distrugere a Cetăţii Neamţului nu a fost prea gravă, de vreme ce Ruxandra, fiică a lui Vasile Lupu şi văduvă a hatmanului cazac Timuş Hmilniţki s-a adăpostit aici în 1686. Surprinsă într-o noapte de o ceată răzleţită din armata polonă, după pradă, Ruxandra îşi va găsi moartea în cetate, cu capul tăiat de topor pe pragul porţii. Sîngele domniţei ucise şi miile de galbeni jefuiţi de năvălitori se vor adăuga la legendele care s-au ţesut în jurul cetăţii.

De trăinicia zidurilor Cetăţii Neamţului, care se îndărătniceau parcă să-şi păstreze tăria în pofida

domnilor plecați turcilor, avea să se încredințeze şi regele polon Ioan Sobieski, în vara anului 1691.

Pentru a cuceri cetatea, regele a fost nevoit să întreprindă un asediu regulat şi să folosească artileria. Dimitrie Cantemir relatează că Cetatea Neamțului a fost apărată de 19 moldoveni care nu au deschis porțile decît după ce le-a fost adusă o scrisoare, ticluită ca venind din partea domnului. Mai aproape de realitate par a fi izvoarele poloneze pomenind o garnizoană de 400 de luptători, care a rezistat timp de cîteva zile armatei lui Sobieski. Această ocupație a Cetății Neamțului s-a prelungit timp de opt ani. Garnizoana lăsată de Ioan Sobieski a rezistat, cu sprijinul moldovenilor înclinați spre alianța cu Polonia, tuturor atacurilor întreprinse de trupele trimise de Constantin Vodă Duca (în prima domnie 1693—1695) pentru a recuceri cetatea. Ea a fost preluată de moldoveni abia în anul 1699, după încheierea păcii dintre Turcia şi Austria la Carloviț.

Amintind ştirea relatată de Ion Neculce, după care în anul 1710 cetatea mai era folosită de domnie drept închisoare, ajungem cu firul istoriei sale în 1716, cînd o aflăm jucînd pentru ultima oară un rol în istoria medievală a Moldovei. Trupe austriece pătrunse prin trecătorile munților s-au întărit în toamna acestui an în Cetatea Neamțului şi în cîteva mănăstiri din jur şi au întreprins de aici o năvală asupra Iaşilor, încercînd să prindă pe Mihai Racoviță. Surprins de tătarii chemați în ajutor de domn, comandantul garnizoanei de la Neamț, Francisc — sau Frențe, cum îl numeşte Neculce — avea să-şi piardă viața, lîngă Iaşi.

Amintirea spaimei încercate de Mihai Racoviță cu ocazia acestei expediții şi împrejurarea că cetatea ajunsese să fie un sprijin mai mult pentru duşmani decît pentru oastea domnească, l-au făcut pe domn să arunce în aer o parte din ziduri în 1718, cu mai multă energie decît predecesorii lui întru dărîmarea Cetății Neamțului.

Părăsită, cetatea s-a părăginit treptat, anii împlinind şi desăvîrşind opera de distrugere inițiată de domnii din această vreme care şi-au pus interesele proprii mai presus decît acelea ale Moldovei.

După vizita întreprinsă, probabil din simplă curiozitate, în 1733, de Grigore Ghica, alte ştiri despre Cetatea Neamțului aflăm tocmai în anul 1834, cînd «Departamentul pricinilor dinlăuntru al Moldovei» a fost sesizat de faptul că locuitorii tîrgului dărîmă zidurile pentru a-şi clădi case din pietrele lor. Împotriva «neprive-gherii după vreme de către nepreţuitorii monomenturilor şi a zăstrii Patriei» s-au luat atunci unele măsuri «pentru nerisipirea ei în viitorime», deoarece cetatea «se socoteşte ca un monoment al Prințipatului Moldova».

Înconjurarea ruinelor cu un gard şi limitarea jafului, din păcate doar în parte, oglindeau de fapt interesul manifestat de cei mai înaintați reprezentanți ai burgheziei, pe atunci în ascensiune, față de ruinele unui trecut istoric glorios.

La 1830, poetul Alexandru Hrisoverghi compunea «Oda la ruinele cetății Neamțului», scriind plin de patos: «Vă iubesc răsipuri sfinte, semn măririi strămoşeşti Zid vechi ce de p-al tău munte, încă patria-mi slăveşti», iar cîțiva ani mai tîrziu, Gh. Asachi răspîndea în întreaga Moldovă desene fanteziste reprezentînd Cetatea Neamțului în timpul lui Ştefan cel Mare, după ce o vizitase în 1838 şi întocmise primul plan al ruinelor ei.

Printre călătorii străini care au vizitat în această epocă Cetatea Neamțului se numără şi M. Bouquet, care ne-a lăsat un desen al ei de real interes documentar, întocmit prin 1840 (fig. 7). Alt desen al lui Bouquet a fost tipărit la Paris în 1848, printre ilustrațiile «Albumului moldo-valah» publicat de A. Billecoq.

În anul 1866 Cetatea Neamțului a fost declarată monument istoric, dar din cauza nepăsării autorităților, locuitorii din împrejurimi au scos în continuare piatră din ziduri pînă către 1900. Tot în această vreme, cetatea a intrat în sfera preocupărilor istoriografiei burgheze, însă aceasta s-a limitat la folosirea izvoarelor scrise. Abia în anii 1939—1942 au fost întreprinse săpături care au degajat o parte din ziduri, fără a aduce însă contribuții la problema etapelor de construcție şi la aceea a vechimii cetății. S-au întocmit cu această ocazie primele planuri mai amănunțite ale monumentului.

Materialele găsite în molozul evacuat din cetate — ceramică, monede, sculpturi în piatră, arme etc. — se găsesc azi expuse la muzeul raional din Tîrgu Neamț, întemeiat în 1957 cu ocazia sărbătoririi a 500 de ani de la înscăunarea lui Ştefan cel Mare.

Acțiunea vastă de cercetare şi valorificare a monumentelor noastre, întreprinsă în anii din urmă sub egida Academiei R.P.R. şi a Comitetului de stat pentru construcții, arhitectură şi sistematizare, a deschis şi Cetății Neamțului perspective noi. Săpăturile arheologice întreprinse după 1950 la cetățile moldovene, cu metode ştiințifice şi efort susținut, au permis precizarea şi dovedirea vechimii, a etapelor de construcție şi a originii lor. Printre aceste cercetări se numără şi sondajele preliminare executate la Cetatea Neamțului în anii 1953 — 1954, concomitent cu efectuarea unor lucrări urgente de consolidare a zidurilor

amenințate cu prăbușirea. În 1962 au fost inițiate cercetări arheologice mai ample, care vor duce în anii următori la studierea sistematică a întregii cetăți. Excepționalul monument de arhitectură feudală moldovenească, pe care-l reprezintă Cetatea Neamțului, va fi consolidat și parțial restaurat, atît cît mai permite starea ruinelor păstrate.

POPAS PRINTRE RUINE

De dincolo de apa Ozanei, din Humulești, unde casa lui Ion Creangă găzduiește azi un muzeu, sau din Vînători, cetatea apare ca o ruină impresionantă, îngrămădire de ziduri uriașe cu colțuri dințate, proiectate pe cerul ce se străvede prin deschiderile cenușii ale ferestrelor și ușilor pustiite (fig. 15). Cu greu va putea reconstitui de aici privitorul înfățișarea de altădată a cetății, deși unele ziduri mai păstrează azi înălțimea de aproape douăzeci de metri. Aceeași greutate o întîmpină de altfel și vizitatorul care urcă cei 100 de metri, cu cît se înalță peste luciul rîului platoul pe care se află cetatea. Drumul, amenajat nu demult, se strecoară în serpentine strînse prin pădurea care îmbracă întregul deal, deasupra albiei unui torent lipsit de apă în cea mai mare parte a anului. După cîteva minute de urcuș, Cetatea Neamțului apare dintr-o dată, tăcută și masivă, prin zăbrelișul cetinei. O masă înconjurată de bănci, în fostul șanț de apărare al cetății, te îndeamnă la cîteva clipe de răgaz, iar privirea cuprinde pe rînd, cu emoție și uimire, amănuntele zidirii.

Chiar aici, în șanțul de apărare, se ridică patru piloni zidiți din piatră (fig. 16); împreună cu alți piloni care au fost dărîmați în secolul trecut de jefuitorii de piatră, au susținut pe vremuri podul care ducea, pe deasupra șanțului, la zidul cetății. Pînza exterioară de ziduri se ridică tot din șanțul de apărare, delimitîndu-l pe latura lui interioară (fig. 9). Aceste ziduri sînt astăzi relativ scunde, dărîmate la partea superioară și cu baza îngropată în stratul gros de moloz care s-a scurs în șanț. Sus, sprijinindu-se pe ele, se află terasa curții exterioare a cetății cu poarta principală, la o înălțime care privită de aici îți pare de-a dreptul neverosimilă. În sfîrșit, în spate, încorporînd poarta, se înalță zidăria masivă cenușiu-verzuie a fortului central, dominînd prin cei aproape douăzeci de metri ai ei întregul peisaj.

Intrat în curtea interioară a cetății, prin poarta principală de pe colțul de nord-est al fortului central sau pe aceea secundară de pe mijlocul laturii de nord, îți apar în față ruinele clădirilor care se sprijineau odinioară pe trei din laturile zidului de incintă. Cu excepția cîtorva încăperi, degajate de moloz și parțial consolidate, restul construcțiilor se prezintă sub forma unor ziduri ruinate, cu urme de bolți și capete de scări care nu mai duc nicăieri. La prima vedere, deslușirea în acest noian de ruine a înfățișării de altădată a cetății pare o întreprindere grea. Dar celui ce se apropie cu răbdare și înțelegere de ziduri, căutînd în fiecare colț semnele mute ale veacurilor de viață intensă ce s-a desfășurat aici, cetatea îi dezvăluie cu generozitate tainele și în fața ochilor, ea îi va apărea așa cum era acum cinci secole, în toată măreția ei. Este lucrul pe care vor încerca să-l facă rîndurile ce urmează.

Așa cum am avut prilejul să arătăm mai înainte, exceptînd lucrările din veacurile XVI-XVII care au afectat mai ales construcțiile din curtea interioară, Cetatea Neamțului a avut două faze principale de construcție: aceea din vremea lui Petru I Mușat, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, și aceea din vremea lui Ștefan cel Mare, în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Pentru început, nu este lipsită de interes încercarea de a reconstitui înfățișarea originară a Cetății Neamțului, în felul în care a fost înălțată de meșterii lui Petru I Mușat. Vom avea astfel prilejul să înțelegem, la Neamț mai bine decît în altă parte, atît trăsăturile originale și caracteristicile cetăților moldovene din veacul al XIV-lea, cît și inovațiile în materie de fortificații ale vremii lui Ștefan cel Mare. Datorită faptului că cercetările arheologice sistematice care să studieze întreaga întindere a Cetății Neamțului sînt încă în curs de desfășurare, ne putem sprijini tot timpul pe analogiile dintre această cetate și cetățile mai amănunțit cercetate de la Suceava (cetatea de scaun din Suceava și cetatea Șcheia din marginea de miazănoapte a acestui oraș), analogii evidente și explicabile, de vreme ce toate aceste monumente au fost înălțate în aceeași vreme și probabil de aceiași meșteri. Partea veche a cetății este formată din fortul central, de formă aproximativ pătrată, cu cele patru turnuri de la colțuri. Zidurile de răsărit și apus, mai lungi cu cîțiva metri decît celelalte doua (47 m și 40 m față de 38 m), au pe traseu ușoare frîngeri care î u schimbă însă impresia generală de plan regulat. Grosimea zidurilor este de 3 m, iar înălțimea lor inițială, de aproximativ 12 m, poate fi constatată cu ușurință, de vreme ce pe latura de răsărit, în stînga porții principale, se mai vede clar conturul crenelurilor mușatine înfundate cu zidărie în epoca în care s-au înălțat mai sus crestele zidurilor (fig. 23).

Planul patrulater regulat constituie o caracteristică a cetăților moldovene din veacul al XIV-lea. Originea lui rămîne încă de rezolvat. În mod normal, un plan neregulat cu ziduri dispuse în unghiuri diferite sau cu ziduri circulare ar fi fost mai adecvat pentru cetățile moldovene, care sînt toate construite pe înălțimi. Un asemenea plan ar fi asigurat posibilități superioare de apărare pe direcțiile mai expuse atacului.

Marea majoritate a cetăților din Transilvania şi Europa centrală, construite pe vîrfuri de dealuri şi apărate în mod natural pe anumite direcţii de pante abrupte, au planuri neregulate, adaptate de la caz la caz terenului. Planul pătrat caracterizează în schimb cetăţile din cîmpie, în special acelea din nordul Poloniei, construite în regiuni deschise, unde atacul putea veni din oricare parte, iar posibilităţile de apărare trebuiau să fie egale pe toate direcţiile.

Legăturile strînse dintre statul moldovean şi Polonia la sfîrşitul secolului al XIV-lea, într-o vreme în care Moldova îşi căuta la miazănoapte sprijin împotriva tendinţelor cotropitoare ale coroanei maghiare, au dat naştere recent ipotezei după care planul cetăţilor moldovene ar reprezenta o influentă polonă. Dacă patrulaterul zidurilor Cetăţii Neamţului reprezintă de fapt adaptarea la o regiune deluroasă a unui plan tipic pentru cetăţile de cîmpie, în schimb influenţa polonă este discutabilă. Cetăţi de plan pătrat au existat în secolele X—XIV şi în regiunea Dunării de jos sau în nordul Mării Negre, reprezentînd continuarea de către arhitecţii bizantini sau formaţi în legătură cu lumea bizantină, a planurilor caracteristice castrelor romane. Cetatea Giurgiului, construită de Mircea cel Bătrîn (1386—1418) cam în aceeaşi vreme în care s-a înălţat Neamţul, avea, după mărturia cronicarului Jean de Wavrin, un plan pătrat cu patru turnuri la colţuri. Dar dincolo de această discuţie, trebuie subliniat că deocamdată nu cunoaştem încă înfăţişarea fortificaţiilor care desigur că au existat în Moldova înainte de sfîrşitul veacului al XIV-lea. În momentul în care acest gol va fi umplut, vom putea probabil renunţa în mare parte la căutarea influenţelor străine, dovedind şi în acest domeniu permanenţa tradiţiilor locale.

Micul platou ales de constructori pentru înălţarea Cetăţii Neamţului nu a fost la origine plan. Nivelarea lui ar fi coborît implicit poziţia dominantă a cetăţii. Din această cauză, ei au adoptat aici, ca şi la Suceava sau Şcheia, soluţia fundaţiilor construite în trepte. Diferenţa mare de nivel, cca. 5 m, dintre temelia azi vizibilă a turnului de nord-vest şi a aceluia de sud-vest, sugerează acest fapt, iar săpăturile din viitor îl vor confirma. Fundaţiile în trepte asigură, de asemenea, o mai bună aderenţă a zidurilor la sol, micşorînd pericolul de alunecare.

Constructorii au sprijinit greutatea imensă a zidurilor pe stînca dezvelită prin şanţurile de fundaţie. Zidul propriu-zis l-au înălţat în etape foarte scurte şi repezi, marcate de niveluri subţiri de pietre de rîu ce împart în fîşii orizontale de 50—70 cm paramentul zidăriei muşatine. Majoritatea materialului de construcţie, un şist verde, a fost extras din cariere săpate chiar în coasta Pleşului. Legătura dintre pietre a fost făcută cu un mortar foarte rezistent, compus din var, nisip, sfărîmături de piatră, cărămidă pisată (sau mai degrabă pămînt ars la roşu) şi cărbune de lemn. Varul a fost ars în apropierea cetăţii, în cuptoare amenajate pe panta dealului, la nord de actualul şanţ de apărare. Văiuga ce se găseşte în acel loc poartă numele de «pîrîul vărăriei». Şi sub acest aspect situaţia seamănă cu aceea descoperită arheologic la Şcheia.

Cele două feţe ale zidului au fost executate cu îngrijire, din blocuri de piatră aşezate regulat. Miezul zidului a fost în schimb umplut, după înălţarea pe o anumită porţiune a celor două paramente, cu pietre de mărimi diferite şi cu sfărîmături de carieră, înecate apoi în mortarul care a făcut o priză perfectă. Tot în grosimea zidului, pentru a evita eventualele fisuri şi deplasări pe perioada întăririi mortarului, au fost încastrate bîrne groase de lemn, legate între ele. Lăcaşurile acestor bîrne, numite în mod curent «tiranţi», se mai pot vedea azi sub forma canalelor rămase după putrezirea lemnului, în special la colţurile cetăţii unde zidurile se ţes între ele.

Spre deosebire de cetăţile de la Suceava şi Şcheia, turnurile Cetăţii Neamţului sînt interioare, cîte unul la fiecare colţ. Turnurile exterioare, ieşite în afara zidului, ofereau apărătorilor avantajul de a putea bate din flanc cu armele lor porţiunea de teren din faţa zidurilor. La Neamţ, constructorii au renunţat la acest avantaj, din două motive. Pe de o parte, poziţia naturală a micului platou, înconjurat pe trei părţi cu pante aproape inaccesibile, ridica piedici suficiente celor care ar fi încercat să ajungă sub ziduri. Pe de altă parte şi poate în primul rînd, dată fiind suprafaţa limitată de care dispuneau constructorii, adoptarea unui plan cu turnuri exterioare ar fi redus implicit mărimea curţii interioare şi a suprafeţei zidite în general, deoarece ar fi lăsat în afara zidurilor porţiunile de teren dintre turnuri. Un calcul sumar arată că fortul musatin, care cuprinde acum aproximativ 1760 m^2, ar fi avut în a doua variantă, cu turnuri exterioare, doar cu puţin peste 1.000 m^2, putînd adăposti o garnizoană mai mică şi provizii mai puţine.

Fiecare turn cuprindea un parter şi cîte două etaje, despărţite prin plansee sprijinite pe bîrne groase de lemn cu capetele înfipte în grosimea zidului. La turnul de nord-est, comunicaţia dintre primul şi al doilea etaj se făcea printr-o scară abruptă şi îngustă în grosimea zidului său de miazăzi, ce se păstrează pînă azi. Coşurile din grosimea zidurilor turnurilor de nord-vest şi sud-vest dovedesc că în aceste încăperi erau sobe şi foloseau deci pentru adăpostirea garnizoanei permanente.

Poarta ce se află la jumătatea distanţei dintre cele două turnuri, pe latura de nord, acolo unde se

găseşte acum intrarea secundară în curtea interioară, datează din veacul al XIV-lea[1] (fig. 28). Vechimea ei a fost demonstrată prin săpăturile din toamna anului 1962. Cercetările au constatat că golul porţii se continuă sub nivelul actual al solului, pînă la temelie, dovedind astfel că, chiar din momentul începerii fundaţiilor zidului de incintă, meşterii lui Petru Muşat au prevăzut poarta în acest loc. Sistemul de închidere al porţii este greu de reconstituit deocamdată.

Zidurile turnurilor sînt ţesute în majoritatea locurilor cu zidul de incintă. În afară, zidul de incintă este sprijinit de patrusprezece contraforţi masivi, înalţi de aproximativ 5 m şi de grosime variabilă.

Cei mai puternici, cu lăţimea de peste 3 m, se află pe latura de nord. Un contrafort impresionant prin dimensiuni şi de o formă deosebită, sprijină oblic colţul de sud-est al cetăţii, deasupra abruptului (fig. 22). Temeliile unui asemenea contrafort oblic de colt au fost dezgropate şi la turnul de nord al cetăţii Scheia. Contraforţii erau acoperiţi în partea superioară cu o copertină piezişă din blocuri cioplite în piatră rezistentă, adusă din cariere mai îndepărtate. O parte din contraforţi sînt zidiţi în trepte, avînd copertine şi la jumătatea înălţimii lor. Blocuri cioplite îmbracă muchiile contraforţilor şi faţa superioară a marelui contrafort oblic din colţul de sud-est unde se găseşte şi un semn de pietrar.

Unii cercetători au susţinut că toate aceste blocuri cioplite din piatră de calitate superioară se datoresc adaosurilor din veacurile următoare aceluia întemeierii cetăţii. Această afirmaţie nu corespunde realităţii şi cea mai bună dovadă constă în faptul că muchiile îmbrăcate în blocuri cioplite ale contrafortului din stînga porţii principale au fost acoperite de zidăria brută a pînzei exterioare de ziduri care s-a racordat aici cu fortul muşatin.

Contraforţii se află în dreptul zidurilor turnurilor interioare de colţ. Nici unul dintre ei nu are drept corespondent, în curtea interioară, vreun zid al corpurilor de clădiri dintre turnuri, deci nu au fost prevăzuţi ca sprijin împotriva presiunii exercitate de zidăria acestor clădiri asupra zidului de incintă. Această constatare precum şi faptul că zidurile locuinţelor interioare nu sînt ţesute cu zidul de incintă şi se deosebesc de acesta prin materialul din care sînt construite, ca şi alte argumente de care va fi vorba mai departe, ne fac să credem că la origine, Cetatea Neamţului nu avea, în afara turnurilor, construcţii interioare.

O situaţie similară s-a descoperit la Scheia, unde cetatea muşatină se compunea doar din zidul de incintă şi cele patru turnuri din colţuri. Pînă la viitoarele cercetări mai amănunţite, rămîne probabil faptul că în prima epocă a istoriei cetăţii, garnizoana se adăpostea numai în încăperile din turnuri. Drumuri de strajă în grosimea zidului vor fi asigurat accesul apărătorilor spre crenelurile zidurilor.

O fîntînă adîncă, săpată undeva spre mijlocul curţii interioare, trebuie să ii existat de la început. Locul ei nu a putut fi încă identificat. În partea în care s-a afirmat de către unii cercetători că ar fi existat o fîntînă largă cu trepte coborînd pînă la luciul apei şi cu hrube care duceau pe sub pămînt pînă dincolo de apa Ozanei sau chiar pînă la... Suceava, nu s-a găsit nici o urmă. Basmele în legătură cu tunele subterane şi punţi din piele de bivol au înflorit istoria tuturor cetăţilor şi mai continuă să fie povestite şi azi. Ele trebuie privite cu multă rezervă, cercetările întreprinse la cetăţile moldovene nu au găsit nimic asemănător.

După înălţarea cetăţii, constructorii au despărţit-o de panta dealului printr-un şanţ adînc de apărare. Că şi la mai toate cetăţile de pe dealuri, şanţul era lipsit de apă, constituind o piedică prin înseşi pereţii lui abrupţi. Peste şanţ venea spre ziduri podul cetăţii, a cărui înfăţişare la sfîrşitul veacului al XIV-lea este greu de reconstituit azi, de vreme ce nu cunoaştem nici sistemul de închidere al porţii fortului muşatin în prima lui fază. La Şcheia, probabil şi la Cetatea Sucevei, intrarea originară era peste o platformă de pămînt pietruită, cruţată în momentul săpării şanţului de apărare.

Drumul de acces nu venea dinspre sud, ca astăzi, ci dinspre nord. El trecea prin comuna Oglinzi («Oglindeşti» în documentele din veacurile XVI-XVII) şi tăia apoi creasta Pleşului, de unde cobora la cetate, oprindu-se în faţa şanţului de apărare. Pe urmele lui duce azi o potecă folosită de localnici. Cercetările ce se vor întreprinde de-a lungul traseului vechiului drum vor dă poate la iveală unele lucrări de fortificaţie, acoperite azi de pădure.

Astfel întocmită şi în raport cu mijloacele de purtare a războiului la sfîrşitul veacului al XIV-lea, Cetatea Neamţului constituia o fortificaţie inexpugnabilă. Armatele feudale erau compuse din cetele aduse pentru o perioadă determinată (în Ungaria 40 de zile pe an) de vasalii regelui sau voievodului şi nu puteau întreprinde campanii lungi peste graniţe. Artileria a fost folosită prima oară în această parte a Europei în anul 1399, în lupta de la Worskla, dar eficacitatea ei era încă foarte redusă. Aparatele de asediu de pînă la apariţia artileriei — catapulte, baliste, berbeci etc. — erau greoaie şi nu intrau decît rar în compunerea

[1] Informaţie de la N. Constantinescu care a efectuat cercetările arheologice în 1962. «Din nou în problema Cetăţii Neamţului», articol ce va apărea în Studii şi Cercetări de Istorie veche, nr. l, an XIV (1963).

armatelor din acest veac, formate în special din cavalerie, într-o epocă în care arcurile sau arbaletele, lăncile şi spadele erau principalele arme ale armatelor, zidurile înalte şi şanţurile adînci ale cetăţii erau obstacole de netrecut. Garnizoanele erau de obicei mici. Documentele din veacul al XV-lea amintesc de existenţa, în cetăţile de importanţa celei de la Neamţ, a unor garnizoane formate din cîteva zeci de luptători. La Neamţ, un calcul sumar şi aproximativ ne dovedeste că fortul muşatin putea adăposti în încăperile din turnuri cam 70—80 de apărători. În timp de asediu, numărul lor nu putea trece de 200 — 300. Înfometarea garnizoanei, demoralizarea ei, trădarea şi vicleşugul erau principalele mijloace de cucerire a cetăţilor în această epocă.

După jumătatea secolului al XV-lea, mijloacele de purtare a războiului s-au schimbat considerabil prin generalizarea folosirii armelor de foc. Creştea la graniţele Moldovei pericolul turcesc, iar armata turcă, organizată după alte principii, era capabilă să susţină campanii îndelungate cu contingente de sute de mii de luptători. Aceste împrejurări l-au determinat pe Ştefan cel Mare, neîntrecut strateg şi genial conducător de oşti, să întreprindă marea operă de refacere şi completare a sistemului de cetăţi al Moldovei.

La Cetatea Neamţului s-au întreprins cu această ocazie lucrări vaste. Pentru a proteja zidul central şi pentru a-l scoate de sub focul artileriei asediatorilor a fost ridicată cea de-a doua pînză de ziduri, cam pe la mijlocul vechiului şanţ de apărare. Acest al doilea zid se află doar pe latura de nord, legîndu-se de fortul central muşatin la contraforţii turnurilor de pe această parte. Zidul a fost prevăzut cu patru bastioane semicirculare, o altă inovaţie adaptată în timpul lui Ştefan cel Mare cetăţilor moldovene (fig. 17). Spre deosebire de turnurile pătrate, ale căror colţuri se sfărîmau mai uşor sub loviturile artileriei, suprafeţele rotunde ale noilor bastioane erau mai rezistente, produceau ricoşarea ghiulelelor şi eliminau unghiurile moarte din suprafaţa bătută de armele apărătorilor cetăţii. Pe bastioane au fost instalate tunuri, despre a căror prezenţă în cetăţile moldovene avem ştiri începînd din anul 1454. Focul acestor tunuri va fi îngreunat considerabil instalarea artileriei atacatorilor, într-o vreme în care ghiulelele nu puteau fi aruncate la o distanţă mai mare de cîteva sute de metri.

În spatele acestei a doua pînze de ziduri, vechiul şanţ de apărare a fost umplut cu moloz şi sfărîmături de piatră şi apoi pavat cu un strat gros de mortar, transformîndu-se într-o curte exterioară lată de cca. 20 m. Prin apariţia curţii exterioare, cu o întindere de cca. 800 m2, a crescut garnizoana pe care o putea adăposti cetatea în timpul asediilor.

În faţa acestor ziduri exterioare a fost săpat, [spre miazănoapte, un nou şanţ de apărare, probabil mai adînc şi mai lat decît primul. Limita lui exterioară se continua pe laturile de răsărit şi apus cu două valuri de apărare, al căror relief se păstrează bine pînă azi.

Peste şanţ, un pod probabil de lemn, sprijinit pe nouă piloni de piatră, înalţi de peste 10 m, lega micul platou din faţa cetăţii, nivelat tot în această vreme, de zidul exterior, în stînga porţii principale din turnul de nord-est. Faptul că pilonii sprijineau un pod de bîrne din lemn îl sugerează absenţa naşterilor de arcuri pe laturile acestora, arcuri ce ar fi trebuit să se mai vadă, în cazul în care podul ar fi fost de piatră, întrucît pilonii existenţi s-au păstrat pe o înălţime destul de mare. Podul avea un traseu curb, de forma unei cîrje, obligînd pe cei care veneau spre poartă să parcurgă o mare distanţă cu flancul descoperit focului apărătorilor din bastioane. Porţiunea dintre ultimul pilon şi zidul exterior se ridica, izolînd cetatea de exterior, în timp ce restul podului era fix.

Zidurile fortului musatin au fost înălţate cu o bună porţiune de zid, atingînd acum 18—20 m. Materialul de construcţie folosit de meşterii lui Ştefan cel Mare, diferit de acela ce compune zidăria din veacul al XIV-lea, cuprinde în mult mai mare proporţie bolovani de rîu şi gresie cenuşie şi ne permite să deosebim cu destulă precizie porţiunile noi de zid. Singurul loc în care s-a păstrat înălţimea originară a zidului din vremea lui Ştefan cel Mare este una din laturile turnului de sud-est, la care se mai văd urmele cîtorva creneluri (fig. 34). Ele erau căptuşite cu cărămidă, pentru a nu produce schije de piatră sub izbiturile ghiulelelor duşmane. De altfel, se pare că porţiunile construite cu cărămidă indică lucrări din secolele XV—XVII, deoarece nicăieri în zidurile muşatine nu apare acest material de construcţie.

Astfel, şi portiţa din grosimea zidului de vest a fortului central, ducînd direct în exterior, pare a fi deschisă cu ocazia lucrărilor din secolul al XV-lea, de vreme ce are o boltă de cărămidă în arc frînt, de influenţă gotică. Pragul din blocuri cioplite se afla mai sus decît solul din exteriorul cetăţii, iar închiderea ei se făcea printr-un canat masiv de lemn sprijinit din interior prin trei bîrne al căror lăcaş s-a păstrat în grosimea zidului.

Intrarea de pe mijlocul laturii de nord a devenit acum o comunicaţie lesnicioasă între cele două curţi ale cetăţii. Ea putea fi de folos pentru deplasarea garnizoanei şi a armelor de foc în timpul ase-diilor.
La parterul turnului de nord-est, mai mare decît celelalte. se află poarta principală (fig. 21). Modificările suferite de această poartă ne împiedică, deocamdată, să stabilim vechimea ei.

Deschiderea propriu-zisă a porţii este încadrată de un intrînd practicat în grosimea zidului, încheiat

în partea superioară printr-un arc în plin centru. Partea stîngă a acestui arc, pare a face parte din acelasi masiv de zidărie cu crenelurile muşatine, înfundate, de deasupra lui.

La sfîrşitul secolului al XV-lea, şi această poartă lega fortul musatin de curtea exterioară. La dreapta golului mare al porții cu boltă arcuită în acoladă, pe sub care intrau carele cu provizii şi armament, se află deschiderea unei portițe mici, cu o boltă semicilindrică din cărămidă. Amîndouă porțile se închideau cu cîte o punte în cumpănă. Aceasta se ridica cu ajutorul lanțurilor ale căror dispozitive se mai văd în partea superioară. Sub arcul porții s-au păstrat lăcaşurile de cărămidă în care intrau capetele punților ce serveau drept contragreutăți (fig. 10). Încăperea de la parterul turnului porții, din care se pătrundea în curtea interioară pe sub o altă boltă semicilindrică, are nise amenajate cu cărămidă în grosimea zidului.

Corpurile de clădiri din curtea interioară datează, în cea mai mare parte a lor, din epoca lui Ştefan cel Mare. Ele se întind pe laturile de est, sud şi vest, între turnurile de colț. Pe latura de nord. singura parte care putea fi bombardată de artileria instalată pe pantele Pleşului, nu s-au înălțat locuințe.

În general, aceste clădiri cuprind beciuri, un parter înalt la care se urca din curte pe cîteva trepte şi un etaj. Pe latura de răsărit, o porțiune din construcții este lipsită de beciuri. Pentru a sprijini bolțile acestor încăperi, zidul gros de incintă a fost căptuşit pe anumite porțiuni, pe latura de est, cu un zid îngust, sau an fost săpate lăcaşuri de-a dreptul în grosimea lui. Bolțile au fost construite din cărămidă, material uşor ce oferea posibilități arhitectonice multiple. Cărămida apare şi în zidurile despărțitoare ale acestor construcții.

Pe latura de răsărit (fig. 20), pornind de la marele turn al porții spre sud, se află un beci, probabil temnița, azi degajat de moloz, în care se intra prin gîrliciul, în pantă repede, boltit cilindric. Mai departe, după lăcaşul unei scări care ducea, ocolind în unghi drept, la încăperea de deasupra pivniței, urmează o încăpere aproape pătrată, la acelaşi nivel cu curtea interioară, avînd două nise laterale, boltite cu cărămidă. Aici s-au găsit resturile activității bănăriei clandestine şi de aceea a fost numită în mod convențional «mone-tăria» (fig. 31). Alte două încăperi, aflate la acelaşi nivel cu monetăria, continuă şi încheie parterul acestei aripi. La etaj, prima încăpere de lîngă turnul porții — boltită cilindric, poate cu penetrațiuni în dreptul ferestrelor ce dădeau doar spre curtea interioară — comunica cu etajul turnului printr-o uşă mare din grosimea căreia porneşte scara abruptă spre etajul II. Lîngă ea şi deasupra monetăriei se află paraclisul cetății, biserica mănăstirii de mai tîrziu a lui Vasile Lupu, care a renovat-o. Absida bisericii cu fereastra în axul ei este adîncită în grosimea zidului de incintă pe care-l subțiază în acest loc, dar se pare că nu este totuşi vorba de o construcție muşatină, deoarece absida este căptuşită în interior cu un zid mai nou care cuprinde rînduri de cărămizi.

Deasupra bisericii, încăpere înalt boltită, nu a putut exista alt etaj, dar lîngă turnul porții se mai văd urmele bolților unui cat. Încăperii care se afla aici îi corespunde o fereastră cu cadru de piatră cioplită — legendara fereastră a mamei lui Ştefan cel Mare. De la această fereastră se putea supraveghea capul podului, dar legenda transmisă de Neculce şi răspîndită apoi de Dimitrie Bolintineanu nu putea avea o bază reală. La data luptelor cu turcii — 1476 — mama lui Ştefan cel Mare era demult moartă. În al doilea rînd, şi, în special, tactica şi strategia folosite în repetate rînduri de marele domn excludeau refugierea lui în cetăți. Fixînd pe duşmanul superior numericeşte în fața cetăților şi măcinmdu-i puterea, Ştefan cel Mare a recurs tot mereu la o tactică de manevră, cu deplasări rapide care tăiau aprovizionările acestuia, distrugînd cetele desprinse din grosul oştirii invadatoare şi pregătind, treptat, zdrobirea ei.

Turnul din colțul de sud-est (fig. 12) prezintă particularitatea de a nu comunica, la nivelul parterului său, cu încăperile alăturate. Probabil că accesul la parterul acestui turn se făcea printr-o trapă ce se afla în podeaua încăperii de la etaj. Corpul de clădiri dinspre sud, fiind cel mai adăpostit, cuprindea probabil apartamentele domneşti. El este zidit deasupra a două beciuri. Pragul de piatră, gîrliciul boltit şi o parte din bolta primului beci s-au păstrat, fiind degajate azi de moloz. La parterul înalt, azi ruinat, al locuințelor, duce o scară cu trepte din blocuri de piatră (fig. 11). O altă scară, în spirală, ducea la etaj. Şi acest corp comunica la nivelul parterului şi al etajului cu încăperile din turnuri.

Pe latura de apus, începînd cu colțul de sud, se aflau cîteva încăperi ce pot fi mai bine reconstituite. Sub ele se află beciurile, care în această parte nu au fost încă cercetate, dar a căror prezență este trădată de înălțimea parterului ; de răsuflătorile cu cadre de piatră cioplită. Prima încăpere a parterului, de dimensiuni mai mici, comunica direct cu exteriorul prin portița de pe latura de vest, pomenită mai înainte. În continuare s-au păstrat, pe o înălțime destul de mare, zidurile lăcaşului unei scări spiralice care urca la etaj. Tot restul parterului era ocupat de o mare încăpere, probabil sala de adunare a gărzii, sala armelor sau a cavalerilor, cum este cunoscută ea în castelele apusene. Boltită cilindric în axul clădirilor, sala avea patru ferestre înspre curtea interioară, corespunzînd celor patru lunete ale penetrațiilor bolții ce se mai văd pe zidul de incintă (fig. 33). Sala comunica direct cu turnul de nord-vest, al cărui parter mai scund a fost modificat, înălțîndu-se planşeul etajului cu o jumătate de metru pentru a putea cuprinde golul uşii de

legătură. Urmele bolților cilindrice ale etajului acestei aripi s-au păstrat în cîteva locuri.

Deasupra acestor clădiri existau probabil galerii care, legîndu-se de etajul II al turnurilor, asigurau apărătorilor accesul la creneluri. Spre deosebire de zidăria masivă şi sobră a zidurilor de incintă, construcțiile interioare vădesc preocupări evidente pentru comoditatea şi chiar fastul vieții celor ce locuiau aici. Numeroase fragmente de piatră cioplită — cadre de uşi şi ferestre, console şi arce de bolți — care s-au găsit în moloz, o parte din ele lucrate în stilul gotic-moldovenesc al vremii lui Ştefan cel Mare, altele mai recente, vorbesc îndestul despre înfățişarea acestor construcții. Plăci şi discuri de ceramică smălțuită decorate cu stema Moldovei, animale fantastice sau motive geometrice decorau pereții, fiind fixate în tencuială. Ele s-au găsit tot cu ocazia săpăturilor şi se află azi în Muzeul raional din Tîrgu Neamț.

În afară de pietrele sculptate cu motive în torsadă, găsite în moloz, care trădează lucrările din secolul al XVII-lea, modificările şi construcțiile epocii lui Vasile Lupu sînt greu de determinat la stadiul actual al cercetărilor. Din această vreme datează probabil cei patru contraforți care sprijină în curtea interioară construcțiile de pe latura de est. Zidăria lor acoperă ferestre şi răsuflători mai vechi, cuprinzînd cotloane şi canale menite să asigure tocmai funcționarea pe mai departe a acestor răsuflători. Contraforții au susținut o galerie de lemn la nivelul bisericii. Tot în această epocă trebuie să se fi refolosit şi unele pietre cioplite care, provenind de la clădirile interioare, au fost încastrate în muchiile turnurilor, cu ocazia unor reparații. Cimitirul descoperit pe micul platou din fața cetății datează din secolele XVII—XVIII, legîndu-se de mănăstirea din cetate sau de epoca ocupației polone. Poate că din această epocă datează şi cea de-a patra intrare în curtea interioară mai degrabă o spărtură amenajată ca poartă, care leagă parterul turnului de nord-vest de curtea exterioară.

Aici se încheie drumul străbătut prin veacurile istoriei Cetății Neamțului şi printre ruinele ei. Obosit dar cuprins de fiorul pe care-l trezeşte zvonul stins al generațiilor trecute ce răzbate parcă printre ziduri, vizitatorul se opreşte, o ultimă oară, în preajma lor, îmbrățişînd cu privirea frunțile zdrențuite ale cetății şi, dincolo de ele, cuprinderea largă a ținutului Neamțului. Seara, soarele care asfințeşte peste munți colorează verdele cenuşiu al zidurilor în tonuri aurii de piatră prețioasă. În liniştea legănată de freamătul brazilor auzi depănîndu-se domol poveştile lui Creangă: «Iar deasupra Condrenilor pe vîrful unui deal înalt şi plin de tihărăi, se află vestita Cetatea Neamțului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger... străjuită de ceucelc şi vindereii oare au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa.

Din vremea lui Creangă şi pînă azi, s-au schimbat multe lucruri pe aceste meleaguri. Cetatea Neamțului nu mai este azi «îngrădită cu pustiu». O statistică oficială de la începutul veacului arată cu din 6690 de locuitori ai Tîrgului Neamț, 5260 erau analfabeți. Cei lipsiți ieri de lumina cărții dar care au păstrat în suflet lumina cealaltă, tradiția de muncă şi eroism a poporului nostru, urcă azi la cetate pătrunzînd în alt chip rosturile ei şi povestea veacurilor ei. De dincolo de cuprinsul ținutului Neamțului, din toate colțurile țării, vin la cetate mii de vizitatori. Ei îşi înalță sufletele, citind o pagină luminoasă din istoria poporului nostru, istorie ce le aparține şi pe care o continuă azi cu slova uriaşă a vremurilor noastre.

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE

Cronicile slavo-romîne din secolele XV-XVI, ediția P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
Grigore Ureche, „Letopisețul Țării Moldovei", ediția P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1956.
Miron Costin, „Opere", ediția P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
Ion Neculce, „Letopisețul Țării Moldovei". Ediția I. Iordan, Bucureşti, 1955.
Documente privind istoria Romîniei. A. Moldova — Academia R.P.R., Bucureşti, 1951 şi urm.
„Istoria Romîniei", lucrare colectivă sub auspiciile Academiei R.P.R., vol. II, Bucureşti, 1962.
Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1958.
D. Constantinescu, „Rapoarte asupra săpăturilor din anii 1940 şi 1942 de la Cetatea Neamțului", în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1943, Bucureşti, 1946.
N. Constantinescu, „Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului", în Studii şi cercetări de istorie veche, nr. l, 1960, an XI.
G. Diaconu N. Constantinescu, „Cetatea Şcheia", Bucureşti, 1960.
(Despre cetățile moldovene în secolele XIV-XV), în Dacia, N.S. III, 1959.
I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, „Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare", în Studii cu privire la Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1956.
A. Husar, „Dincolo de ruine —cetăți medievale", Bucureşti, 1959.
G. Ionescu, „Istoria arhitecturii romîneşti", Bucureşti, 1939.
I. Minea şi colab., „Din trecutul cetății Neamțului", în Cercetări istorice, an XVII, Iaşi, 1943.

C. A. Komstorfer, „Schloss Neamțu und einige Klosteranlagen in seiner Umgebung" (Cetatea Neamțului şi cîteva mănăstiri din jurul ei), Cernowitz, 1899.
V. A. Urechia, „Biserica din Cetatea Neamțului şi documente relative la Vasile Lupu şi Doamna Ruxandra", în Academia Romînă — Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, XI, 1890.
V. Vătăsianu, „Istoria artei feudale în Țările Romîne", vol. I, Bucureşti, 1959.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

CUPRINS

Cetatea Neamţului la sfîrşitul sec. XV.
Încercare de reconstituire (redesenare după un studiu de arhitect Dinu Teodorescu).

Planul cetăţii la nivelul parterului (redesenarea planului realizată de arhitect Dinu Teodorescu după un releveu al Institutului de arhitectură «I. Mincu»).

Redactor responsabil: BOŢEA FLORICA Tehnoredactor: MARINESCU CONSTANŢA
Dat la cules 07.02.1963. Bun de tipar 06-05.1963. Apărut 1963. Tiraj 10.000 + 170. Hîrtie velină cretată de 120 g] m^2.
161610x860. Coli ed. 5. Coli de tipar 5. Comanda 90^. Planşe tipar înalt 3. A. nr. 700/90.
C.Z. pentru bibliotecile mari 72. C.Z. pentru bibliotecile mici 728-8-
Întreprinderea poligrafică nr. 4. Calea Şerban Vodă, 133, Bucureşti, R. P. R., Comanda nr. 184

BICAZ
Mrea NEAMȚ
Mrea SECU
Mrea AGAPIA
CETATEA NEAMȚULUI
Mrea VARATEC
HUMULEȘTI
TÎRGU NEAMȚ
OGLINZI
Casa-muzeu
I. CREANGĂ
FĂLTICENI
PIATRA NEAMȚ
PAȘCANI
Ozana
GHINDĂOANI

n
0
5
10m

2. Tîrgu Neamț

4. Latura de est a fortului central

5. Vedere de ansamblu dinspre est

6. Pisanie pusă de Vasile Lupu la Cetatea Neamţului (azi se găseşte la mănăstirea Secu)

7. Cetatea Neamţului în 1840, desen de M. Bouquet

8. A. Kauffmann. Cetatea Neamţului. 1845. (litografie)

9. Vedere de ansamblu din şanţul de apărare

10. Poarta principală – lăcașurile brațelor punții

11. Scară pe latura de sud a construcţiilor interioare

12. Vedere a curţii interioare cu turnul de sud-est

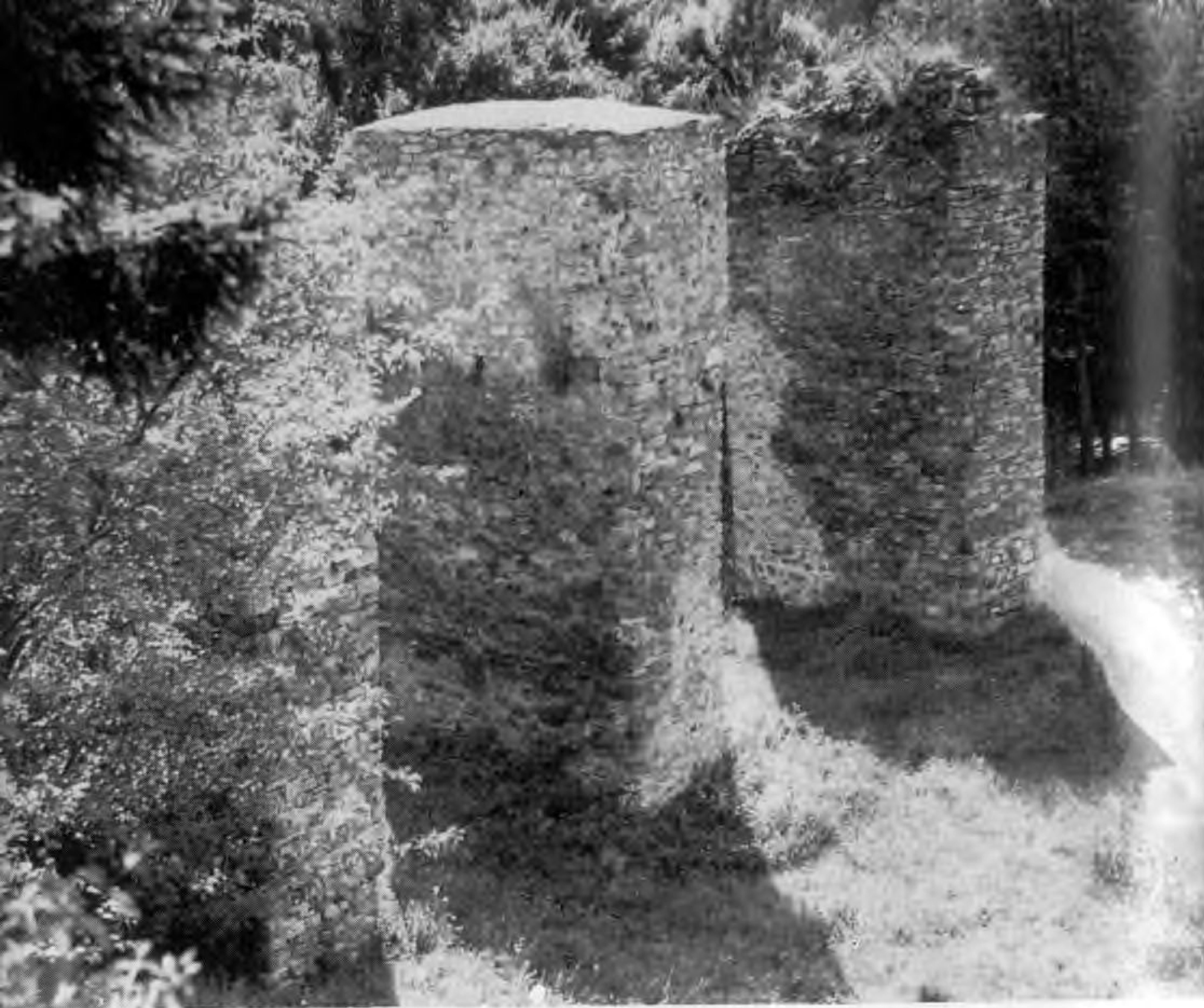

14. Cetatea Neamţului la începutul veacului XX
(vedere dinspre nord-vest)

15. Vedere de ansamblu dinspre nord

16. Pilonii podului

17. Bastion din pînza exterioară a zidurilor

18. Vedere de ansamblu a laturii de est

19. Contraforţi pe latura de est →

21. Turnul de nord-est cu poarta principală

← 20. Turnul porţii şi construcţii interioare pe latura de est

22. Turnul de sud-est cu contrafortul de colț

23. Poarta principală; deasupra ei se disting crenelurile cetății mușatine

24. Latura de nord a fortului central văzută din curtea exterioară

25. Latura de vest

27. Poarta de pe latura de nord, văzută din interior

26. Poarta principală văzută din interior

28. Poarta de pe latura de nord, văzută din curtea exterioară
←

29. Vedere în curtea interioară cu ruinele turnului de sud-vest

30. Deschidere și galerie la etajul turnului de nord-vest

31. Încăperea « monetăriei »

32. Scară în cuprinsul clădirilor de pe latura de est

33. Urme de construcţii pe latura de vest; în dreapta, turnul de nord-vest

34. Faţa interioară a turnului de sud-est, cu urme de bolţi şi creneluri
←

35. Turnurile laturii de sud

36 Vedere din cetate spre Tîrgu Neamţ